

rapport **76**

Archeologische opgraving Eindhoven - Wal 2

**Bewoningssporen uit de nieuwe tijd onder de inrit van
het voormalige gebouw van het Eindhovens Dagblad**

Kristel de Vos

September 2011

Auteur Kristel de Vos

Redactie Nico Arts en Jemilla Boels

Afbeeldingen René Bogaerts en Kristel de Vos (gedigitaliseerde tekeningen), Laurens Mulkens (foto's)

Naam vindplaats Wal 2

Gemeente Eindhoven

Projectcode EH-WA-10

OM-nummer 47148

Coördinaten X=161312 Y=382980

X=161335 Y=383002

X=161303 Y=382986

X=161320 Y=383018

Periode nieuwe tijd

Periode veldwerk 27 en 28 juni 2011

Opdrachtgever Kortonjo Vastgoed BV en Thomasse Beheer BV

Uitvoerder Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond

Projectleider Kristel de Vos

Senior Archeoloog Nico Arts

Bevoegde Overheid Afdeling Archeologie gemeente Eindhoven

Depothouder Afdeling Archeologie gemeente Eindhoven

	naam	paraaf	datum
Goedgekeurd namens bevoegde overheid	S. Beetman		
Inhoudelijke goedkeuring	Nico Arts		

Foto omslag Laurens Mulkens

Opmaak Ster design BNO (Eindhoven)

ISSN 1570-5943

© Afdeling Archeologie gemeente Eindhoven, 2012

Postbus 90150

5600 RB Eindhoven

e-mail archeologie@eindhoven.nl

www.eindhoven.nl/archeologie

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
2 Landschappelijke ligging van het plangebied	9
3 Historische gegevens	11
4 Voorafgaand onderzoek en verwachting	15
4.1 Voorafgaand onderzoek	15
4.2 Verwachting	17
5 Het vlakdekkend onderzoek	19
5.1 Doelstelling	19
5.2 Vraagstellingen Programma van Eisen	19
5.3 Methoden en uitvoering	19
5.3.1 Uitvoerenden en betrokkenen	19
5.3.2 Methoden en technieken	21
5.3.3 Administratie	23
5.3.4 Meetsysteem en NAP-punten	23
5.4 Stratigrafie	23
5.5 Grondsporen	25
5.6 Vondsten	25
6 Conclusie	29
6.1 Conclusie	29
6.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen	29
Literatuur	33
Geraadpleegde websites	33
Bijlagen	
1 Allesporenkaart	35
2 Sporenlijst	36
3 Vondsteninventaris	37
4 Afbeeldingenlijst	38
5 Periodetabel	39

Samenvatting

Op 27 en 28 juni 2011 heeft een opgraving plaatsgevonden op de locatie Wal 2 in Eindhoven. Dit gebeurde onder de inrit van het gebouw waar voorheen het Eindhovens Dagblad gevestigd was, waarvan de ingang gelegen is aan de Paradijslaan. De opgraving is uitgevoerd door het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond, in opdracht van Kortonjo Vastgoed BV & Thomasse Beheer BV. De geplande sloop van het gebouw aan de Wal 2 en de daaropvolgende realisatie van een nieuw te bouwen kantorencomplex met daaronder een parkeerkelder vormden de aanleiding voor het archeologisch onderzoek. Voorafgaand aan de archeologische opgraving is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd en heeft een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen (IVO-overig) plaatsgevonden. Uit deze vooronderzoeken kwam naar voren dat in een deel van het plangebied nog een intact bodemprofiel met eventueel archeologisch intacte resten in de ondergrond aanwezig kon zijn. Tijdens het booronderzoek werd geconstateerd dat de bodem in het onderzoeksgebied gedeeltelijk verstoord was, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van de verschillende bouwwerkzaamheden die in het gebied hebben plaatsgevonden vanaf circa 1900. Echter, op twee plaatsen werd een deel van een bouwvoor/esdek aangetroffen die oorspronkelijk op een podzolbodem is aangelegd. Elders werden afzettingen aangetroffen zoals deze gewoonlijk ontstaan in watervoerende laagten.¹ Mogelijk zouden hier resten van de gracht van het bastion dat hier in de 16e eeuw gestaan heeft, kunnen worden aangetroffen.

Naar aanleiding van de resultaten van het vooronderzoek werd geadviseerd het gehele plangebied nader te onderzoeken omdat de archeologische ondergrond verstoord

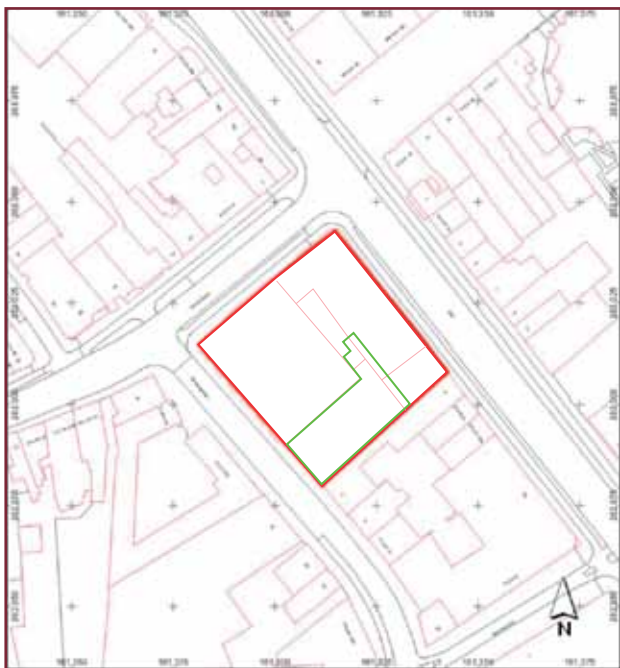
zou raken tijdens de aanleg van de parkeerkelder. Alleen ter plaatse van de inrit van het bestaande gebouw is het archeologisch vervolgonderzoek uitgevoerd in de vorm van een vlakdekkende opgraving. Onder de rest van het gebouw bevindt zich een diepe kelder waardoor het aannemelijk is dat daar geen archeologische ondergrond meer bestaat. Bij de opgraving zijn enkele sporen en vondsten aangetroffen die dateren uit de nieuwe tijd (1500-heden). Het gaat hierbij om een greppel uit vermoedelijk de 15e/17e eeuw, enkele paalsporen en een mogelijke kuil. Het aangetroffen vondstmateriaal bestond uit scherven van aardewerk en steengoed, verschillende fragmenten van ijzeren spijkers, enkele stukjes natuursteen en bouwkeramiek, fragmenten van tabakspijpjes en een enkel glasfragment. Het grootste gedeelte van het aangetroffen vondstmateriaal was afkomstig uit de greppel, waardoor de greppel gedateerd kon worden. Waarschijnlijk heeft de greppel dienst gedaan als erfafscheiding van de achtererven van de panden die vroeger aan de Grote Berg stonden. Minder waarschijnlijk is dat de greppel onderdeel uitmaakte van een gracht die bij een stervormig bastion, dat tussen 1583 en 1585 ongeveer ter plaatse van het plangebied gebouwd is, gelegen was.

Afgezien van deze archeologische sporen en vondsten bleek het onderzoeksgebied grotendeels verstoord te zijn door bouwwerkzaamheden die in de afgelopen eeuw hebben plaatsgevonden. Bij het uitgraven van de werkput werden vele verstoringen aangetroffen in de archeologische ondergrond, zoals een olietank en verschillende kabels en leidingen. Daarnaast bleek uit de tijdens het veldwerk aangelegde profielen dat de bodem in het onderzoeksgebied tijdens de afgelopen decennia verschillende keren is opgehoogd.

1 *Exaltus en Orbons 2010.*

Afbeelding 1. Ligging van het plangebied (rood) op de archeologische waardenkaart van de gemeente Eindhoven. De rood gerasterde gebieden zijn gebieden waarvoor een hoge archeologische verwachting geldt. Bron: <http://www.geogids.info>.

Afbeelding 2. De ligging van het onderzoeksgebied (groen omljnd) binnen het plangebied (rood omljnd). Schaal 1:1000. Bron: Beumer en Arts 2011, 19.

1 Inleiding

In juni 2011 heeft een archeologische opgraving plaatsgevonden onder de inrit van het voormalige gebouw van het Eindhovens Dagblad, aan de Wal 2 te Eindhoven. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond, in opdracht van Kortonjo Vastgoed BV en Thomasse Beheer BV.

Aanleiding voor de opgraving vormden de geplande sloop van het bestaande gebouw en de te realiseren nieuwbouw van een kantorencomplex op die plaats. Omdat uit voorafgaand bureauonderzoek en booronderzoek gebleken was dat er zich plaatselijk nog een intacte archeologische ondergrond in het gebied kon bevinden, werd archeologisch vervolgonderzoek aanbevolen. De geplande sloop- en bouwwerkzaamheden zullen de mogelijk in de ondergrond aanwezige archeologische sporen en vondsten verstoren, waardoor informatie over het verleden verloren gaat. Tevens bevindt het plangebied zich volgens de archeologische waardenkaart van Eindhoven

in een gebied met een hoge archeologische verwachting ([afbeelding 1](#)). Het gaat hierbij om verwachtingsgebied A23 (stadskern Eindhoven). Deze verwachting is gebaseerd op historische gegevens over de stadskern van Eindhoven en eerder verricht archeologisch onderzoek.

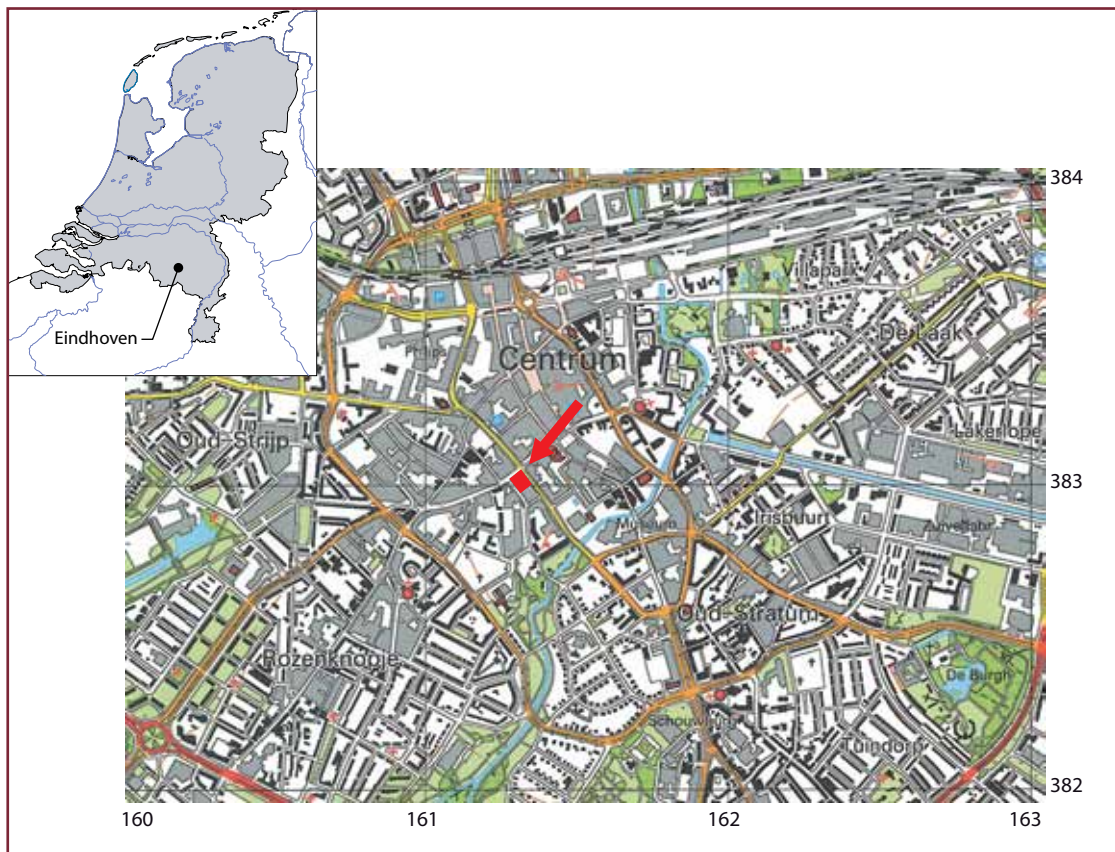
Vanwege het feit dat het reeds bestaande gebouw grotendeels onderkelderd is, was het niet nodig in het gehele plangebied archeologisch vervolgonderzoek uit te voeren.

Vanwege de geringe oppervlakte van het overige deel van het plangebied waarbinnen wel archeologisch vervolgonderzoek kon plaatsvinden is meteen besloten voor een vervolgonderzoek in de vorm van een vlakdekkende opgraving.² Het gaat hierbij om het gebied onder de inrit van het gebouw aan de Wal 2, waarvan de toegang gelegen is aan de Paradijslaan ([afbeelding 2](#)).

De resultaten van de archeologische opgraving staan in dit rapport vermeld.

² Beumer en Arts 2011, 4.

Afbeelding 3. Ligging van Eindhoven binnen Nederland en een uitsnede uit de topografische kaart met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Schaal 1:25.000. Bron: Topografische Dienst Kadaster.

Afbeelding 4. Uitsnede uit de geologische kaart met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Schaal 1:50.000. Bron: Rijks Geologische Dienst.

2 Landschappelijke ligging van het plangebied

Het plangebied is gelegen in het centrum van Eindhoven. In het noorden wordt het plangebied begrensd door de straat De Wal. Direct ten zuiden van het plangebied bevindt zich de Paradijslaan. Ten westen van het plangebied ligt de Grote Bergstraat. Meteen ten oosten van het plangebied bevindt zich bebouwing (afbeelding 3). Ter plaatse van het plangebied bevindt zich momenteel nog het gebouw waarin tot in 2010 het Eindhovens Dagblad gevestigd was.³ Het onderzoeksgebied, dat bestaat uit de inrit tot het gebouw aan de Wal 2, waarvan de ingang gelegen is aan de Paradijslaan, beslaat de zuidoostelijke hoek van het plangebied (afbeelding 2).

Op zowel de geomorfologische kaart als op de bodemkaart is het plangebied niet gekarteerd omdat het gelegen is in een bebouwd gebied. Wel is bekend dat het centrum van Eindhoven gelegen is op een langgerekte dekzandrug die in de loop van de laatste ijstijd is ontstaan. Straatnamen als de Hoogstraat en de Grote Berg, waarnaast het plangebied gelegen is, herinneren aan het feit dat de stad Eindhoven op deze dekzandrug ligt. Deze dekzandrug wordt aan de westzijde begrenst door de overstromingsvlakte van het riviertje de Gender en aan de oostzijde door die van de Dommel. Langs beide riviertjes bevinden zich beekdal-

bodems met of zonder veen. Hier kunnen oorspronkelijk madeveengronden op zeggeveen, rietzeggeveen of broekveen gevormd zijn.⁴

Op de bodemkaart is zichtbaar dat er zich met name podzolgronden en dikke eerdgronden bevinden rondom het centrum van Eindhoven. Het voorkomen van eerdgronden is te verklaren vanuit het feit dat bodems in gebieden met bewoning door eeuwenlange bemesting en ophoging met plaggen bedekt zijn geraakt met een esdek. Het is aannemelijk dat ook in het plangebied podzolgronden en dikke eerdgronden voorkomen. Tijdens het voorafgaande booronderzoek in het gebied is gebleken dat er zich plaatselijk een deel van een bouwvoor/esdek bevindt binnen het plangebied die oorspronkelijk op een podzolbodem is aangelegd. In andere delen van het plangebied zijn afzettingen aangetroffen die kenmerkend zijn voor watervoerende laagten.⁵ Ook dit is niet vreemd aangezien het plangebied gelegen is in de directe nabijheid van de overstromingsvlakte van de rivier de Dommel. Op de geologische kaart is te zien dat de ondergrond in het plangebied bestaat uit dekzand dunner dan twee meter gelegen op fluvioperiglaciale afzettingen (kaartcode Nu4) (afbeelding 4).

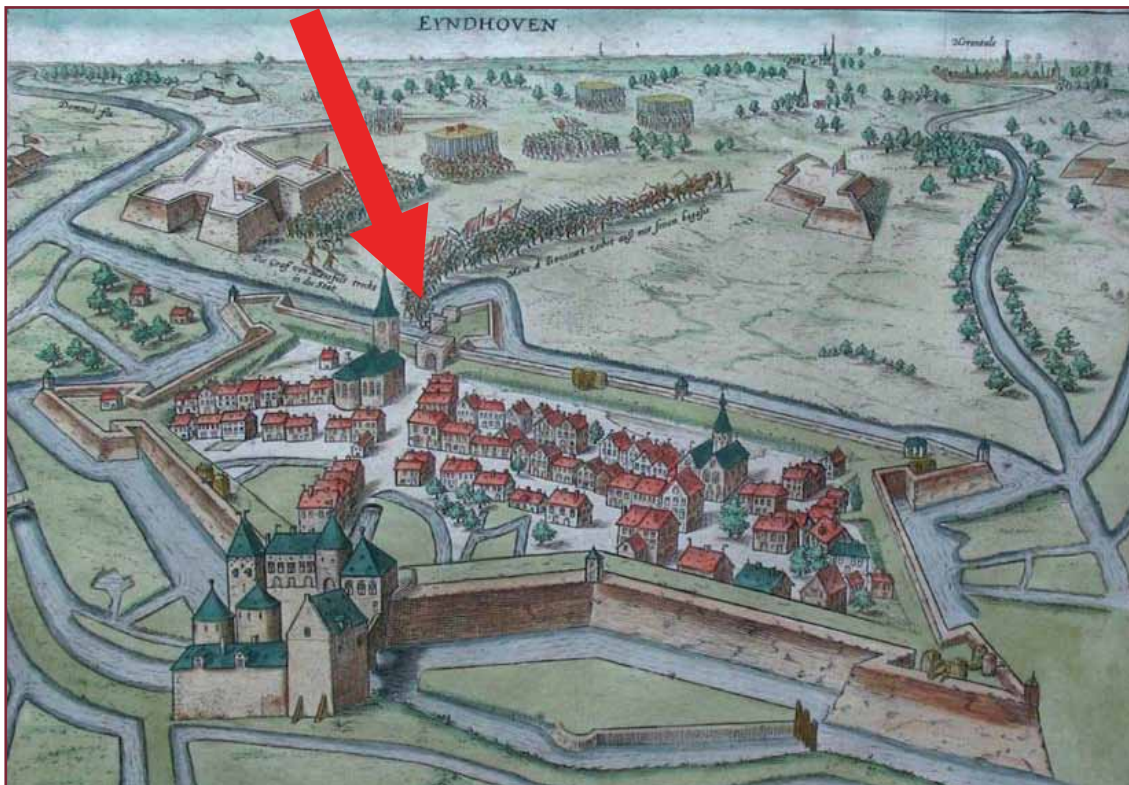
3 *In de toekomst zal het gebouw echter gesloopt worden, waarna er een nieuw kantorencomplex gerealiseerd zal gaan worden.*

4 *Exaltus en Orbons 2010, 9.*

5 *Beumer en Arts 2011, 6.*

Afbeelding 5. De kaart van Jacob van Deventer uit 1560 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 15.

Afbeelding 6. De kaart van Hogenberg uit 1585. De rode pijl wijst bij benadering naar de ligging van het plangebied. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 16.

3 Historische gegevens

Over de bewoningsgeschiedenis van het plangebied zijn verschillende gegevens bekend, met name afkomstig van geschreven bronnen en oud kaartmateriaal. Zo is op de kaart die Jacob van Deventer omstreeks 1560 tekende van Eindhoven te zien dat het gebied destijds direct ten zuidwesten van de omgrachte stad gelegen was (afbeelding 5). Hier lag een stadspoort met een brug over de gracht.⁶ In oude akten wordt de ligging van het plangebied vaak aangeduid als 'op de Bergen' en/of 'bij de Hoge Vonder'. De laatste aanduiding is een verwijzing naar de Gestelse stadspoort, die vanaf het midden van de 16e eeuw de functie van de oude stadspoort aan de Vrijstraat had overgenomen.⁷

Op de kaart van Van Deventer is verder te zien dat ten oosten, westen en zuiden van het plangebied reeds bebouwing bestond. In het plangebied zelf staan op de kaart huizen aangegeven met daarachter erven of tuinen. De straat waaraan het zuidelijke deel van het plangebied grenst, heden ten dagen de Paradijslaan, staat reeds aangegeven op de kaart, evenals de weg die tegenwoordig de Grote Berg heet, ten westen van het plangebied. De Grote Berg functioneerde volgens geschreven bronnen destijds al als 'gemein straat', oftewel een openbare weg. De Paradijslaan is uiteindelijk ook een openbare weg geworden, nadat de straat een tijdlang privé bezit was. De Paradijslaan heeft in de loop der tijden verschillende namen gekend. Zo werd de straat in 1542 'Den Bleeck' genoemd. Later werd dit de 'Bleekstraat' (1618), het 'straatje lopende naar Het Paradijs' (1656-1703), de 'dreef van Het Paradijs' (1722), de 'Paradijsstraat' (1753-1784) en de 'Paradijsdreef' (1805-1882).⁸

Niet lang nadat Jacob van Deventer zijn kaart van Eindhoven tekende moet de bebouwing ter plaatse van het plangebied verwoest of

gesloopt zijn. Mogelijk houdt dit verband met de belegering van Eindhoven in 1583 door de Spanjaarden. Op een kaart van Hogenberg uit 1585, die de situatie in Eindhoven weergeeft na de belegering van de stad, is te zien dat de bebouwing ter plaatse van het plangebied inmiddels heeft plaatsgemaakt voor een stervormig bastion met daaromheen een gracht (afbeelding 6). Of het bastion precies op de plaats van het plangebied gelegen heeft of iets ernaast is niet duidelijk. Wel is ook uit geschreven bronnen op te maken dat de bebouwing op de plaats van het plangebied na de belegering van Eindhoven verdwenen is.⁹ Deze bebouwing is daarna niet meer opgebouwd. Tussen 1597 en 1689 zou het perceel waarbinnen het plangebied gelegen is bekend hebben gestaan als het 'Jutken Verschuyt hofstad', naar de oudst bekende eigenaresse van het perceel.¹⁰ Een hofstad was een stuk grond waarop een huis had gestaan, wat duidelijk maakt dat het perceel destijds niet meer bebouwd was. Dit in tegenstelling tot 1542, toen zich volgens geschreven bronnen een 'huis met hof en erfenis' op het perceel bevond. Ook in 1576 moet er nog bebouwing in het plangebied gestaan hebben, aangezien er voor dat jaar in geschreven bronnen vermeld wordt dat er een 'huis met hof en aangslag' op het perceel stond.¹¹

Wanneer het bastion precies gesloopt is, is niet bekend. Volgens de overlevering zou het al vóór 1832 weer afgebroken zijn en de gracht gedempt.¹² Dit komt overeen met de situatie zoals die is weergegeven op de kadasterkaart uit 1832, waarop geen bebouwing meer in het plangebied staat aangegeven (afbeelding 7). Op de kadasterkaart uit 1832 bestaat het plangebied uit tuinen gelegen binnen het perceel dat bekend staat als sectie A nummer 922.¹³ Ook de topgrafische kaart uit 1840 toont aan dat het plangebied destijds bestond uit

6 *Exaltus en Orbons 2010, 15.*

7 *Melssen 1987, 12.*

8 *Melssen 1987, 12.*

9 *Melssen 1987, 11.*

10 *Melssen 1987, 12.*

11 *Melssen 1987, 13.*

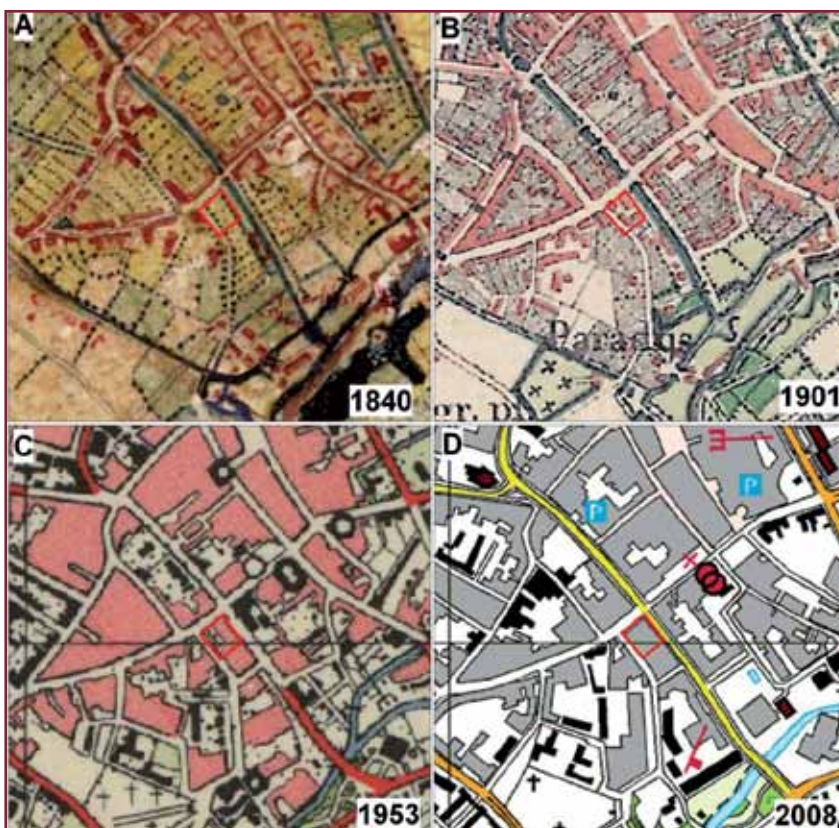
12 *Beumer en Arts 2011, 6.*

13 *Melssen 1987, 11.*

Afbeelding 7. Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1832 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied (rood omlijnd). Bron: Exaltus en Orbons 2010, 16.

Afbeelding 8. Uitsneden uit de topografische kaarten van 1840, 1901, 1953 en 2008 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied (rood omlijnd). Bron: Exaltus en Orbons 2010, 17.

onbebouwde tuinen die deels beplant waren met bomen (afbeelding 8).¹⁴ De beide wegen ten zuiden en ten westen van het plangebied lagen er nog, of weer, wel. Dit is in de huidige situatie nog steeds het geval.

Vermoedelijk is het plangebied vanaf ongeveer 1597, wanneer het perceel omschreven wordt als een hofstad, tot het einde van de 19e eeuw onbebouwd geweest. In oude bronnen wordt het perceel waarbinnen het plangebied valt steeds omschreven als een stuk grasland of tuin. Zo zou het perceel in 1656 bestaan hebben uit een beemd of een stuk groesveld,¹⁵ en tussen 1677 en 1722 werd het gebied omschreven als een weiveld. Vanaf 1753 werd het perceel afwisselend beschreven als een 'hof' of 'groes'. Tussen 1753 en 1815 stond het perceel bekend als Het Toot(e)veld, wat een verwijzing is naar de zogenaamde 'toten' (spitse broodjes) die jaarlijks werden uitgedeeld aan Eindhovense schoolkinderen omstreeks het feest van St. Catharina. Sinds mensenheugenis worden de broodjes in verband gebracht met de lasten die uit het

perceel werden opgebracht.¹⁶ In de 16e eeuw werden deze lasten in natura betaald, in de vorm van rogge. Later werd dit omgezet in geldlasten. Deze lasten werden betaald aan de rentmeester van het kapittel, die hiervan weer de broodjes voor de kinderen betaalde.

Aan het begin van de 20e eeuw raakte het plangebied weer bebouwd. Op de topografische kaart van 1901 bevinden zich binnen het plangebied een viertal los van elkaar staande gebouwen. Het gaat hierbij onder andere om het fabriekspand van drukkerij De Meierij met daarvoor (op de hoek met de Paradijslaan) de villa van linnenfabrikant M.F. van Agt (afbeelding 9). Dezelfde situatie lijkt nog steeds te bestaan op de topografische kaart uit 1953. Het huidige gebouw aan de Wal 2 te Eindhoven is er omstreeks 1960 gebouwd.¹⁷ Tussen 1963 en 2010 is het gebouw in gebruik geweest als thuisbasis van de krant Eindhovens Dagblad. De plaats van het huidige onderzoeksgebied functioneerde daarbij als parkeerplaats en plaats om te laden en lossen (afbeelding 10).

¹⁴ Exaltus en Orbons 2010, 17.

¹⁵ Een beemd is vermoedelijk een noord-Brabantse benaming voor een stuk grasland in een beekdal. Een groesveld was vermoedelijk een soort kwelder (bron: Wikipedia).

¹⁶ Melssen 1987, 18.

¹⁷ Beumer en Arts 2011, 6.

Afbeelding 9. Foto van de Grote Berg aan het begin van de 20e eeuw. Ter plaatse van het plangebied bevindt zich het fabriekspand van drukkerij de Meerij. Daarvoor (op de hoek met de huidige Paradijslaan) staat de villa van linnenfabrikant M.F. van Agt. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 18.

Afbeelding 10. Foto van het onderzoeksgebied toen het gebouw aan de Wal 2 nog in gebruik was door het Eindhovenens Dagblad. De archeologische opgraving heeft plaatsgevonden onder deze inrit en parkeerplaats. Bron: Exaltus en Orbons (voorpagina).

4 Voorafgaand onderzoek en verwachting

4.1 Voorafgaand onderzoek

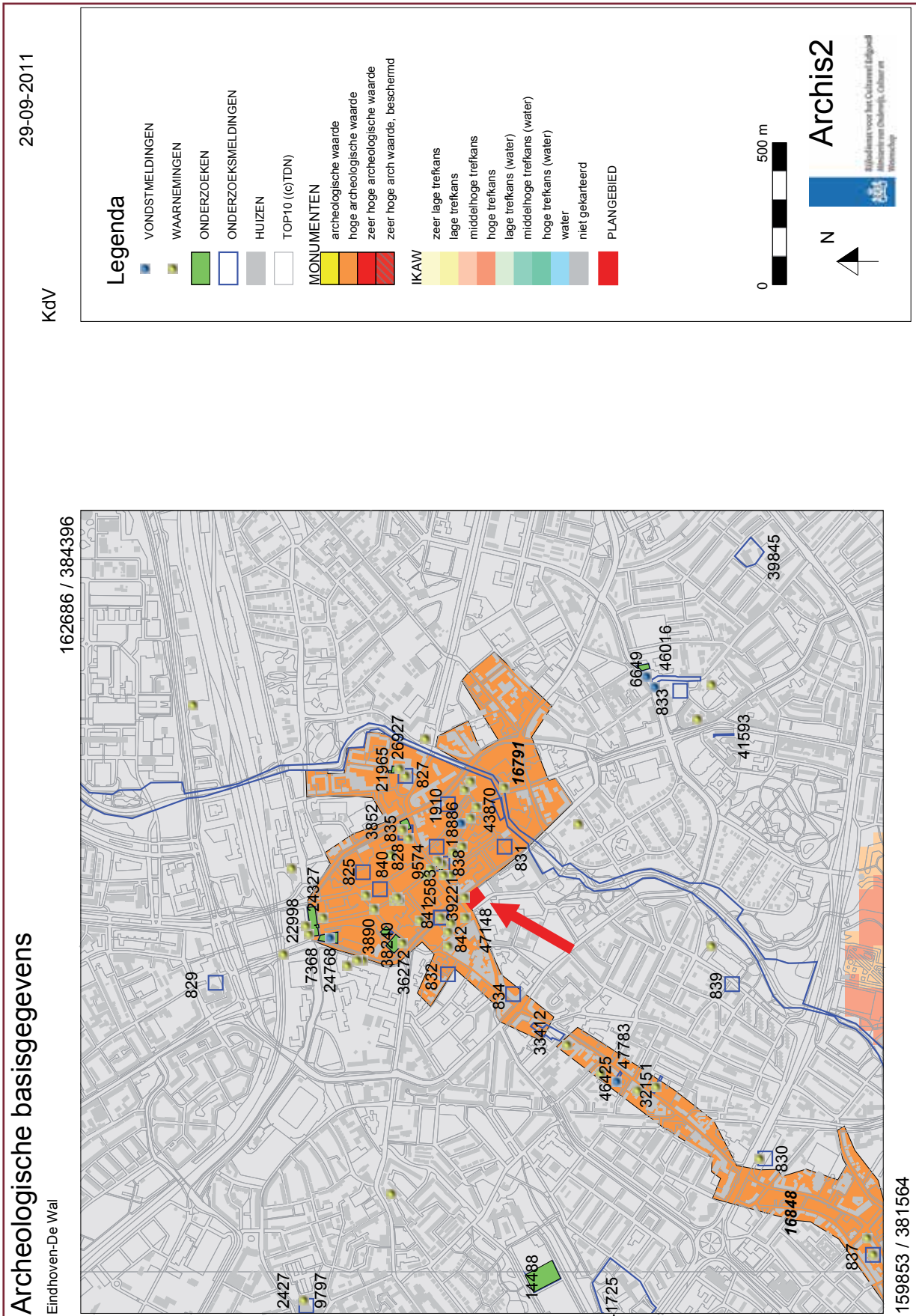
Op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) is het plangebied gelegen in een gebied met een hoge archeologische verwachting. Het gaat hierbij om monumentnummer 16791, de oude stadskern van Eindhoven. In de directe omgeving van het plangebied zijn in Archis talrijke archeologische onderzoeken en waarnemingen bekend (afbeelding 11).¹⁸ De meeste archeologische onderzoeken in de buurt hebben sporen en vondsten uit met name de middeleeuwen en nieuwe tijd opgeleverd. Zo werd op de markt van Eindhoven ooit een pot van Andenne aardewerk aangetroffen (waarneming 52234) en is er in de Kleine Berg een zilveren sterling van Jan I van Brabant (1268-1294) gevonden (waarneming 200050). Bij archeologische opgravingen in de Vijksteeg iets ten noordwesten van het onderzoeksgebied zijn sporen en vondsten uit de middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen, waaronder enkele waterputten en een deel van de stadsgracht uit de 16e eeuw (onderzoeksmelding 3890). Enkele honderden meters ten noordwesten van het plangebied zijn resten van een middeleeuwse knuppelweg aangetroffen (waarneming 33633 en 33634). Ook zijn reeds op verschillende plaatsen in de directe omgeving van het plangebied resten van de middeleeuwse stadsgracht van Eindhoven aan het licht gekomen (onder andere onderzoeksmelding 24768, waarneming 33710). Uit de vulling van de oude gracht zijn reeds vele vondsten verzameld, waaronder bijvoorbeeld een groot lakenlood (ook wel staallood genoemd) uit Antwerpen dat uit de 16e/17e eeuw dateert (waarneming 200062). Bij enkele archeologische onderzoeken zijn forse aangepunte houten palen aangetroffen die vermoedelijk in de gracht gestaan hebben. Twee van

dergelijke palen zijn bij het onderzoek bij de huidige piazza aangetroffen, op de plaats waar vroeger de Woenselse poort gestaan moet hebben (onderzoeksmelding 22998, waarneming 52200). Mogelijk hebben deze palen onderdeel uitgemaakt van een brugconstructie over de oude stadsgracht. Ter hoogte van de Boschdijktunnel werd eveneens zo'n aangepunte houten paal aangetroffen (waarneming 52203). Tijdens grootschalige opgravingen bij de Catharinakerk ten noorden van het onderzoeksgebied zijn de fundamenten van de middeleeuwse kerk, evenals circa 800 primaire begravingen en de losse botresten van nog eens circa 800 begravingen aangetroffen (onderzoeksmelding 9574). De begravingen dateren uit de periode tussen 1225 en 1860. Op het Stratumseind is bij een opgraving een greppel uit de 14e eeuw aangetroffen. Daarnaast werden grote kuilen gevonden die mogelijk gebruikt zijn voor het looien van leer of het vollen van wol (onderzoeksmelding 18886). In de noordoostelijke hoek van het plangebied is in de jaren '60, bij de bouw van het huidige pand, de aanzet van één van de stadspoorten van Eindhoven aangetroffen (waarnemingsnummer 200100). Circa 30 meter ten noordwesten van het plangebied werden bij een archeologische opgraving een greppel en een deel van een gracht aangetroffen.¹⁹ Resten van deze gracht werden tevens aangetroffen bij de sloop van een monumentaal pand aan de Vrijstraat 50 (vroeger 'de Cattenberg' genaamd) (waarneming 200094) en op de hoek van de Bergstraat en de Grote Berg.²⁰ In 1989 is bij het uitgraven van een parkeerkelder zo'n 80 meter ten noordwesten van het plangebied een dubbele tonput aangetroffen (waarnemingsnummer 49886). In de tonput bevond zich een hoog potje van roodbakend aardewerk.

18 Direct ten zuidwesten van dit gebied bevindt zich overigens nog een gebied dat op de Archeologische Monumentenkaart staat aangegeven als een gebied met een hoge archeologische verwachting. Hierbij gaat het om een terrein waar in de middeleeuwen een cluster van bewoning moet hebben plaatsgevonden (monumentnummer 16848).

19 De vondsten die bij deze opgraving werden aangetroffen zijn zoekgeraakt.

20 Exaltus en Orbons 2010, 12.

Afbeelding 11. Uitsnede uit de Archis kaart met de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) als ondergrond en de ligging van het plangebied aangegeven. Bron: <http://archis2.archis.nl/>.

4.2 Verwachting

Op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden is te zien dat het plangebied gelegen is in een niet gekarteerd deel van de kaart (afbeelding 11). Op de archeologische waardenkaart van Eindhoven is het gebied echter gelegen binnen een gebied met een hoge archeologische verwachting. Het gaat hierbij om verwachtingsgebied A23 (stadskern Eindhoven). Ook op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) ligt het plangebied in een gebied met een hoge archeologische waarde (monumentnummer 16791). Het plangebied ligt, net als het grootste deel van de oude stadskern van Eindhoven, op een dekzandrug. Dekzandruggen zijn vanwege de hoge droge ligging plaatsen waarop van oudsher graag werd gewoond. Vanwege het feit dat bij het voorafgaand booronderzoek plaatselijk een esdek is aangetroffen wordt verwacht dat in het onderzoeksgebied nog (ten dele) intacte archeologische sporen aanwezig zijn. Heel algemeen genomen zouden in het onderzoeksgebied archeologische resten kunnen voorkomen die dateren vanaf het laat-Paleolithicum tot de nieuwe tijd. Omdat het gebied echter vanaf de middeleeuwen onderdeel heeft uitgemaakt van de historische stadskern van Eindhoven zullen waarschijnlijk met name sporen en vondsten uit de middeleeuwen en nieuwe tijd worden aangetroffen. Te denken valt hierbij aan resten van huisplaatsen en perceelstructuren met eventueel een waterput, evenals resten van gebouwen en funderingen. Daarnaast zouden resten kunnen worden aangetroffen van de stadspoort of het voormalige bastion dat ter plaatse van het

plangebied gestaan moet hebben, of van de gracht die bij het bastion hoorde.

Oudere resten die tijdens de archeologische opgraving zouden kunnen worden aangetroffen zijn bijvoorbeeld resten van tijdelijke kampementen (vuursteenconcentraties etc.) uit het Paleolithicum en het Mesolithicum. Daarnaast kunnen nederzettingssporen of resten van grafvelden uit het Neolithicum, de brons- en ijzertijd en de Romeinse tijd worden gevonden. Bij nederzettingssporen valt onder andere te denken aan ophoogpakketten, leeflagen, waterputten, afvalkuilen, greppels en resten van huisplattegronden.

Naar verwachting zullen voornamelijk anorganische artefacten worden aangetroffen tijdens het onderzoek. Het kan hierbij gaan om resten van aardewerk, metaal, bouwkeraamiek, glas en natuursteen. De datering van de vondsten kan variëren van de steentijd, brons- en ijzertijd en de Romeinse tijd tot de middeleeuwen en nieuwe tijd.²¹ Organische artefacten zullen alleen worden aangetroffen wanneer er een waterverzadigde context (zoals bijvoorbeeld een waterput of gracht) wordt gevonden. Het zou hierbij onder andere kunnen gaan om voorwerpen van hout, textiel, been of leer. Ook zouden er in dat geval eventueel archeozoölogische en botanische resten kunnen worden aangetroffen, zoals dierlijke botresten, houtskool en zaden/stuifmeelkorrels. Verwacht wordt dat de archeologische sporen zich met name zullen bevinden op een diepte tussen 15,60 en 15,80 m+NAP (tussen 1,5 en 1,7 meter diep). Ingegraven sporen zouden zich eventueel ook dieper kunnen bevinden.²² De mate van conservering van deze sporen zal pas tijdens de opgraving blijken.

21 Beumer en Arts 2011, 7.

22 Beumer en Arts 2011, 7.

5 Het vlakdekkend onderzoek

5.1 Doelstelling

Het doel van het vlakdekkend archeologisch onderzoek was om de archeologische ondergrond in het onderzoeksgebied in kaart te brengen. Middels het onderzoek zijn de in de ondergrond aanwezige archeologische sporen gedocumenteerd en zijn vondsten verzameld, waardoor de informatie die deze sporen en vondsten opleveren over het verleden bewaard gebleven is. Daarnaast had de opgraving tot doel de onderzoeksvragen zoals geformuleerd in het Programma van Eisen (PvE) te beantwoorden.²³ Middels het beantwoorden van de onderzoeksvragen zal meer bekend worden over de bewoningsgeschiedenis van het gebied in relatie tot de omgeving.

5.2 Vraagstellingen

Programma van Eisen

In het Programma van Eisen worden de volgende onderzoeksvragen gesteld.²⁴

- 1 Wat is de aard, omvang, kwaliteit en verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?
- 2 Uit welke periode(s) dateren de sporen en structuren?
- 3 Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?
- 4 Zijn er sporen van bewoning van vóór de bouw van de vestingwerken rond 1583? Zo ja, wat is de aard en datering van de aangetroffen bewoningssporen?
- 5 Indien er waterkuilen/waterputten worden aangetroffen: welke constructie hebben deze en wat is de botanische samenstelling van de bodem van deze kuilen/putten?
- 6 Wat vertellen de aangetroffen bewoningssporen over bewoningscontinuïteit in het onderzoeksgebied? / Welk beeld schetsen de opgravingsresultaten over de bewoningsgeschiedenis van het plangebied?
- 7 In hoeverre hebben aangetroffen sporen en vondsten een relatie met de vestingwerken uit de 16e eeuw?

- 8 In hoeverre kan uit de aangetroffen sporen en vondsten de functie van het terrein tussen de sloop van de vestingwerken in de 17e eeuw en de bebouwing aan het eind van de 19e eeuw worden afgeleid?
- 9 Wat is de relatie tussen de aangetroffen archeologische sporen en vondsten en de vindplaatsen die bekend zijn uit de omgeving (met name de middeleeuwse stadskern van Eindhoven en de doorgaande straten Grote en Kleine Berg)?
- 10 Indien een esdek wordt aangetroffen: Wat is de positie van het esdek in het onderzoeksgebied en uit welke periode dateert het esdek?
- 11 Indien het esdek afwezig blijkt te zijn: betreft het hier dan een verwijdering dan wel een niet-ontwikkeling?
- 12 Hoe is de fysieke kwaliteit van de vindplaats? Wat is de aard en reikwijdte van verschillende verstorende postdepositionele processen?
- 13 In hoeverre is de archeologische ondergrond verstoord door de bebouwing in de 19e eeuw en later?

5.3 Methoden en uitvoering

5.3.1 Uitvoerenden en betrokkenen

Het vlakdekkend archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden in opdracht van Kortonjo Vastgoed BV en Thomasse Beheer BV, en is uitgevoerd op 27 en 28 juni 2011 door het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond. Tijdens het onderzoek is één archeologische werkput aangelegd onder de inrit van het gebouw aan de Wal 2. De omvang van de werkput werd begrensd door de aanwezigheid van kelders aan zowel de noord-, west- en oostkant van de werkput. De zuidkant van de werkput werd begrensd door de ligging van de Paradijslaan. De wetenschappelijke leiding van het onderzoek was in handen van Nico Arts, stadsarcheoloog van Eindhoven. De dagelijkse leiding in het veld was in handen van Kristel de Vos, archeoloog bij het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond. Het veldteam

²³ Beumer en Arts 2011, 8.

²⁴ Beumer en Arts 2011, 8.

Afbeelding 12. Aanleg van de archeologische werkput. Het uitgraven van de werkput door een graafmachine bleek lastig vanwege de vele nog in de ondergrond aanwezige kabels en leidingen.

bestond daarnaast uit Laurens Mulkens, fotograaf en veldtechnicus bij het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond, en Dirk Vlasblom, archeologisch medewerker bij het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond. Dirk Vlasblom was verantwoordelijk voor de metaaldetectie tijdens het veldwerk. Daarnaast is het veldteam versterkt geweest door een student van de Saxion Hogeschool Deventer, Jesper de Raad. Het machinale grondverzet is verricht door Ben van Doren.²⁵ Het onderzoek is uitgewerkt door Kristel de Vos.

5.3.2 Methodes en technieken

De opgraving is uitgevoerd conform de bepalingen in de KNA 3.2.²⁶ Bij de opgraving is één werkput aangelegd. Oorspronkelijk was het plan een werkput ter grootte van het gehele onderzoeksgebied aan te leggen, en deze in twee delen uit te graven.²⁷ Uiteindelijk is in onderling overleg tussen de senior archeoloog en de projectleider besloten niet het gehele onderzoeksgebied open te leggen. Redenen hiervoor waren het feit dat tijdens het openleggen van het eerste deel van de werkput reeds duidelijk werd dat de ondergrond grotendeels verstoord was. Daarnaast bevond zich een nog in werking zijnde elektrakabel in het gebied die ontweken diende te worden. Tevens bevonden zich nog diverse andere kabels en leidingen in het onderzoeksgebied die, ondanks het feit dat ze niet werkzaam meer waren, het uitgraven van de archeologische werkput aanzienlijk bemoeilijkten (afbeelding 12). Daarnaast bleek het archeologisch vlak zich in het gedeelte van de werkput dat uiteindelijk niet is aangelegd dieper dan 2 meter onder het maaiveld te bevinden. Op voorhand was overeengekomen dat de archeologische graafwerkzaamheden

echter niet dieper dan 2 meter onder het maaiveld zouden plaatsvinden in verband met een in het gebied aanwezige ernstige bodemverontreiniging. Tijdens het aanleggen van de werkput zijn metingen gedaan door Tritium Advies BV om er zeker van te zijn dat het veldteam dat de opgraving uitvoerde niet in aanraking zou komen met de vervuiling. De werkput is aangelegd door een machinist met ervaring in archeologische graafwerkzaamheden, met een graafmachine met een platte bak. Tijdens de aanleg van de put zijn het vlak en de stort systematisch afgezocht met een metaaldetector. De tijdens het aanleggen van het vlak aangetroffen vondsten zijn verzameld in vakken van 5 x 5 meter. Overig vondstmateriaal is verzameld per spoor en/of stratigrafische laag. De aangelegde werkput was circa 11 meter lang en maximaal 4 meter breed.²⁸ Dit komt neer op een totale oppervlakte van circa 44 m², zo'n 12% van de totale oppervlakte van het onderzoeksgebied (circa 360 m²). Er is één vlak aangelegd, direct op de overgang van de verstoorde bovengrond naar het gele dekzand, waarin zich archeologische sporen bevonden. Het aangelegde vlak bevond zich tussen 1,5 en 2 meter onder het maaiveld.²⁹ Direct na aanleg van het vlak zijn de aangetroffen sporen ingekrast en is het vlak gefotografeerd en getekend (schaal 1:50). De aangetroffen sporen zijn gecoupeerd, gefotografeerd, getekend (schaal 1:20) en geïnterpreteerd. In de put zijn in totaal twee profielen aangelegd. Deze profielen zijn eveneens ingekrast, gefotografeerd, getekend (schaal 1:20) en geïnterpreteerd. Van het aangelegde vlak zijn hoogtematen genomen door middel van een laserwaterpas. Hierbij is steeds om de 5 meter een NAP-hoogte gemeten. Na afronding van het archeologisch onderzoek is de werkput weer dichtgegooid.

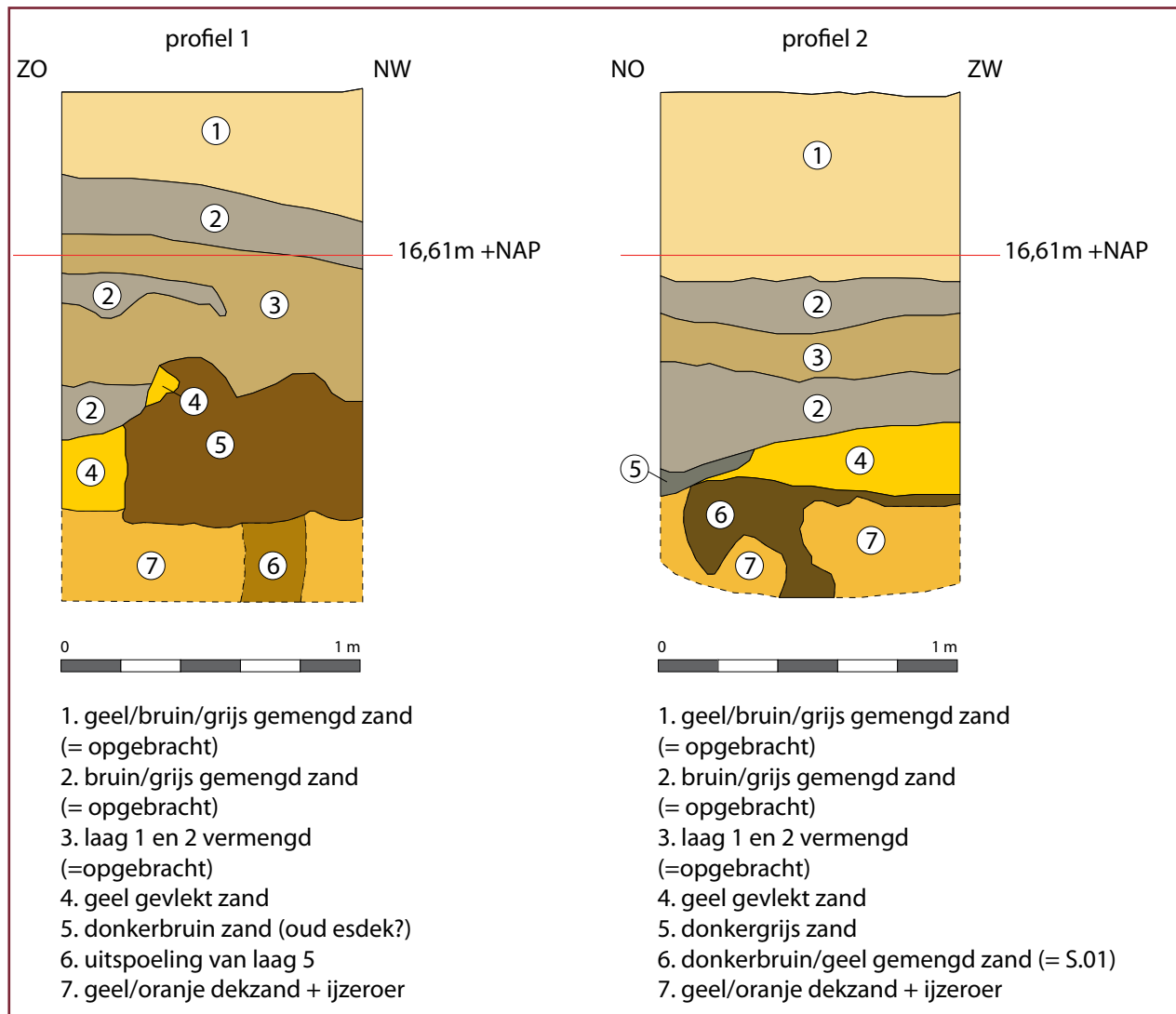
25 Ben van Doren is ingehuurd via Ton Luyten van Luyten Archeologisch Grondwerk, Hapert.

26 Centraal College van Deskundigen Archeologie 2010.

27 Dit in verband met de beperkte ruimte. Door het uitgraven van de werkput in twee delen kon de uitgegraven grond op het andere deel van het terrein gelegd worden. Wanneer de werkput in één keer uitgegraven zou worden zou er geen ruimte overgebleven zijn om de uitgegraven grond neer te leggen.

28 De breedte van de werkput varieerde doordat er tijdens de aanleg van de put verschillende recente verstoringen ontweken diende te worden, zoals de muren van de kelders die zich rondom het onderzoeksgebied bevonden, een ingegraven olietank en verschillende kabels en leidingen.

29 Dieper dan 2 meter onder het maaiveld mocht niet gegraven worden vanwege een in de bodem aanwezige vervuiling.

Afbeelding 13. Tekening van de profielen.

5.3.3 Administratie

Er zijn dagrapporten bijgehouden van de werkzaamheden en vorderingen tijdens het veldwerk. Alle tijdens het veldwerk gemaakte foto's zijn geregistreerd in een fotolijst. De aangetroffen sporen zijn op de vlaktekening genummerd en gedocumenteerd in een sporenlijst. Ook de aangetroffen vondsten zijn genummerd en gedocumenteerd in een vondstenlijst. De gemeten NAP-hoogtes zijn tijdens het veldwerk aangegeven op een hoogtematenformulier. Later zijn de omgerekende hoogtes ook aangegeven op de vlaktekening. De tijdens het veldwerk aangemaakte documentatielijsten zijn, evenals de dagrapporten, na afloop van het veldwerk gedigitaliseerd en worden zowel digitaal als analoog bewaard. De gemaakte veldtekening en de profieltekeningen zijn ingescand en gedigitaliseerd door René Bogaerts. De tijdens het onderzoek aangetroffen vondsten zijn gedetermineerd door Ben van den Broek. De opgravingsdocumentatie (veldtekening, documentatiemap etc.) en de vondsten worden bewaard in het depot en het archief van het Archeologisch Centrum Eindhoven en Helmond, onder de projectcode EH-WA-10.

5.3.4 Meetsysteem en NAP-punt

Voor het tekenen van de aangelegde werkput is gebruik gemaakt van een lokaal meetstelsel. Aan het begin en het einde van de werkput zijn midden in de put houten piketjes geslagen. Hiertussen is een meetlint gespannen waarbij het ene piketje zich op het nulpunt bevond en het andere piketje op 11 meter. Beide piketjes zijn voorzien van landelijke coördinaten door medewerkers van de afdeling RB/Geo van de gemeente Eindhoven (zie bijlage 1: allesporenkaart). Tevens hebben zij de omtrek van de aangelegde werkput ruwweg ingemeten.

Voor het doen van de hoogtemetingen is door landmeters van de afdeling RB/GEO van de gemeente Eindhoven een NAP-bout uitgezet in de Paradijslaan, op de stoep tegenover het toegangshek dat zich voor het onderzoeksgebied bevond. De hoogte van deze bout bedroeg 16,96 m+NAP.

5.4 Stratigrafie

Om inzicht te krijgen in de bodemopbouw in het onderzoeksgebied zijn er twee profielen aangelegd in de archeologische werkput. Profiel 1 werd aangelegd in de meest zuidoostelijke hoek van de werkput, aan de kant van de Paradijslaan. Profiel 2 is haaks op profiel 1 aangelegd, aan de oostzijde van de werkput (zie bijlage 1: allesporenkaart).³⁰

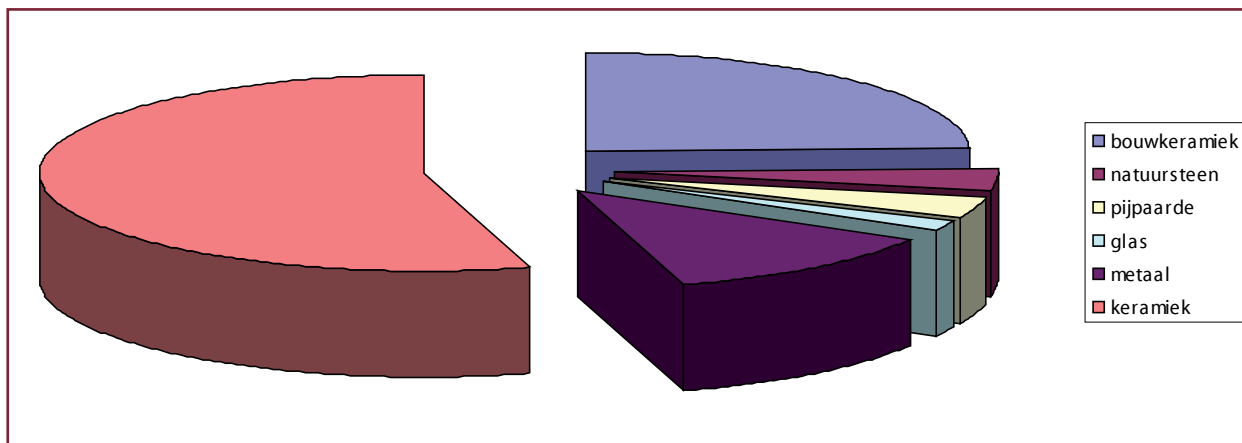
De profielen hebben aangetoond dat de bodemopbouw in het onderzoeksgebied niet intact meer is en dat de bodem redelijk recent behoorlijk is opgehoogd (afbeelding 13). De bodem ter plaatse bestaat uit twee opgebrachte lagen bestaande uit geel (bovenin) en grijsbruin zand die boven op elkaar zijn aangebracht en dieper in de bodem ook met elkaar vermengd zijn geraakt. Deze opgebrachte lagen zijn waarschijnlijk het gevolg van de vele bouwwerkzaamheden die in de afgelopen decennia in het gebied hebben plaatsgevonden. Daaronder bevindt zich een geel gevlekte zandlaag met daaronder/naast in profiel 1 een donkerbruine zandlaag. Het gaat hierbij mogelijk om een gedeelte van een oud esdek of een oude bodem. In profiel 2 werd onder de gele zandlaag een oude greppel aangetroffen.³¹ Onderin beide profielen bevindt zich het geeloranje dekzand waarin de archeologische sporen zijn aangetroffen.

³⁰ Er is gekozen om de twee profielen op deze plaatsen aan te leggen omdat dit de enige twee mogelijkheden waren voor het steken van een profiel. Aan beide lange zijdes van de werkput konden geen profielen gestoken worden in verband met de naastgelegen kelders en kabels en leidingen.

³¹ Spoor 01.

Afbeelding 14. Foto van het vlak net na de aanleg. Te zien zijn de aangetroffen greppel (de donkerbruine baan waarop twee vondstzakjes liggen) en de recente verstoring die door de greppel heen loopt (de grijze baan ernaast).

Afbeelding 15. Diagram van de verdeling van het bij de opgraving aangetroffen vondstmateriaal.

5.5 Grondsporen

Bij de opgraving zijn in totaal 13 sporen gedocumenteerd. Zes van de gedocumenteerde sporen bleken bij nader onderzoek recente verstoringen te zijn.³² Daarnaast bevonden zich nog een olietank en verschillende loze kabels en leidingen in het aangelegde vlak. Eén van de sporen bleek natuurlijk van aard te zijn.³³ Daarnaast werden een greppel (afbeelding 14),³⁴ vier mogelijke paalsporen³⁵ en een kuil aangetroffen.³⁶

In de greppel en twee van de paalsporen bevond zich vondstmateriaal. In de overige sporen werd geen vondstmateriaal aangetroffen, waardoor een exacte datering van deze sporen niet bekend is. Wel kan gesteld worden, op basis van de kleur en de vulling van deze sporen, dat de meeste sporen vermoedelijk uit de nieuwe tijd dateren (1500-heden).

Tijdens het onderzoek is niet duidelijk geworden of de vier aangetroffen paalsporen samen onderdeel hebben uitgemaakt van een structuur. Dit is mogelijk maar niet erg waarschijnlijk doordat de sporen na couperen niet precies even diep/breed bleken te zijn en ook wat betreft de kleur en vulling niet vergelijkbaar waren.³⁷ In twee van de paalsporen werd vondstmateriaal aangetroffen. Het gaat hierbij om een sterk geoxideerde ijzeren spijker die in spoor 10 werd gevonden, daterend uit de nieuwe tijd (meest waarschijnlijk uit de 18e/20e eeuw), en om een scherf van een kom van witbakkend aardewerk uit de 16e/17e eeuw die in spoor 9 werd aangetroffen.

In de greppel die zich in het uiterste zuidelijke uiteinde van de werkput bevond werden verschillende vondsten aangetroffen.³⁸ De datering van deze vondsten liep ruwweg uiteen van de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd, waarbij de meeste vondsten dateerden uit de periode tussen de 15e en de 17e eeuw. Dit maakt het aannemelijk dat de

greppel eveneens uit deze periode dateert. De greppel was 44 cm diep, 132 cm breed en werd doorsneden door een recente verstoring.³⁹ De greppel zou gefunctioneerd kunnen hebben als erfafscheiding van de achtererven van de panden die vroeger aan de Grote Berg stonden. Deze huizen zijn zichtbaar op de kaart van Eindhoven van Jacob van Deventer uit circa 1560. Dit zou betekenen dat hier sprake is geweest van een uniforme topografie zoals ook bij eerder archeologisch onderzoek elders in het centrum van Eindhoven is aangetroffen. Minder waarschijnlijk is dat deze greppel onderdeel uitmaakte van een gracht die op deze plaats om een bastion lag. Het gaat hierbij om een stervormig bastion dat rond 1583 gebouwd is, toen de Spanjaarden Eindhoven weer in bezit hadden genomen. Van de grachten die in deze periode rond Eindhoven gelegen waren zijn elders in de stad reeds delen opgegraven. Deze grachten hebben echter allen een enkele meters brede platte bodem, in tegenstelling tot de greppel die bij het onderzoek is aangetroffen, die slechts 132 cm breed was.

5.6 Vondsten

In totaal zijn tijdens de opgraving 57 vondsten verzameld. Het gaat hierbij om vondsten van keramiek (31 fragmenten), pijpjarde (2 fragmenten), natuursteen (2 fragmenten), metaal (7 fragmenten), glas (1 fragment) en bouwkeramiek (14 fragmenten) (afbeelding 15 en afbeelding 16).

Het fragment van glas dat tijdens de opgraving is gevonden bevond zich in de greppel die in het zuidelijke uiteinde van de put is aangetroffen.⁴⁰ Het betreft een fragment van helder bruin vensterglas, vermoedelijk daterend uit de 19e eeuw.

Ook de twee fragmenten van natuursteen die bij het onderzoek zijn aangetroffen bevonden

32 Spoor 02, 06, 07, 08, 12 en 13.

33 Spoor 04.

34 Spoor 01, deze greppel wordt echter doorsneden door een recente verstoring, spoor 02.

35 Spoor 03, 05, 09 en 10.

36 Spoor 11.

37 De diepte van de paalsporen varieerde tussen de 8 en 15 cm.

38 Spoor 01.

39 Spoor 02.

40 Spoor 01.

Afbeelding 16. Foto van een selectie van het bij de opgraving aangetroffen vondstmateriaal.

zich in deze greppel. Het gaat om twee stukken groene leisteen. De datering hiervan is niet bekend.

Bij het archeologisch onderzoek zijn twee fragmenten van pijpjarde aangetroffen, die zich eveneens in de greppel bevonden. Het gaat om twee ketelfragmenten (een rand- en een wandfragment) van tabakspijpjes. Op één van de fragmenten is een radstempel tegen de rand zichtbaar. Dit fragment dateert uit de 17e eeuw. Het andere fragment dateert uit de 17e/18e eeuw.

Van bouwkeramiek zijn bij de opgraving in totaal 14 fragmenten aangetroffen. Het gaat hierbij om vijf baksteenfragmenten, vijf fragmenten van dakpannen, drie stukjes leem en een vloertegel. De vloertegel betreft een roodbruine plavuus met een dikte van 21 mm waarvan de bovenzijde is weggebroken. De zijkanten van de plavuus zijn gesneden. De aangetroffen fragmenten van bouwkeramiek dateren vermoedelijk met name uit de nieuwe tijd (1500-heden).

Van metaal zijn bij het onderzoek zeven fragmenten aangetroffen. Het gaat hierbij om vijf spijkers en twee fragmenten van spijkers, waarschijnlijk allen gesmeed. Vanwege het feit dat alle spijkers sterk geoxideerd zijn is de exacte datering ervan niet te achterhalen. Vermoedelijk dateren ze uit de nieuwe tijd. Het grootste gedeelte van de tijdens het onder-

zoek aangetroffen vondsten bestaat uit fragmenten van aardewerk. Het gaat hierbij om verschillende soorten aardewerk. In totaal zijn er vier fragmenten van witbakkend aardewerk, vermoedelijk afkomstig uit Frechen, aangetroffen. Het gaat hierbij om een fragment van een (voet)schaal, een fragment van een kom en twee fragmenten van borden. Het fragment afkomstig van een schaal is aan de binnenzijde bedekt met een geel loodglazuur. Het fragment afkomstig van een kom is aan de binnenzijde bedekt met een groen loodglazuur. Van de fragmenten afkomstig van borden is er één fragment aan de bovenzijde bedekt met een groen loodglazuur. Het andere fragment vertoont een geel en groen loodglazuur aan de bovenzijde. De scherven van witbakkend aardewerk dateren uit de 17e eeuw.

Bij de opgraving zijn er 11 fragmenten van roodbakkend aardewerk met loodglazuur aangetroffen. Hieronder bevonden zich drie fragmenten van een rood/grijze grape waarop een groen/bruin loodglazuur met bruine vlekken was aangebracht. Aan de buitenzijde van de bodem van de grape zijn roetsporen zichtbaar, wat het aannemelijk maakt dat de grape gebruikt is geweest om mee te koken. De fragmenten van deze grape dateren uit de late middeleeuwen (tweede helft van de 15e eeuw). Van de overige aangetroffen fragmenten van roodbakkend aardewerk met loodglazuur

zuur is onbekend tot wat voor soort voorwerp ze oorspronkelijk behoord moeten hebben.

Op zes van de fragmenten is een spatglazuur zichtbaar. Deze scherven dateren uit de nieuwe tijd.

Tevens bevond zich onder de aangetroffen aardewerk scherven één fragment van roodbakkerd ongeglazuurd aardewerk, daterend uit de late middeleeuwen, en één wandfragment van een bord van roodbakkerd aardewerk met een slibversiering, vermoedelijk daterend uit de 17e eeuw. De bovenzijde van het fragment is bedekt met loodglazuur en versierd met een slingerlijn van slib.

Er werd één fragment van industrieel wit aardewerk aangetroffen. Het gaat hierbij om een randfragment van een bord uit Engeland of Maastricht. Het fragment is afgewerkt met loodglazuur en aan de bovenzijde versierd met een kobaltblauwe print van een blad/bloem. Het fragment dateert uit de eerste helft van de 19e eeuw.

Onder de aangetroffen aardewerk scherven bevond zich verder nog een randfragment van een bord van majolica. De onderzijde van het fragment is afgewerkt met loodglazuur, de bovenzijde van het fragment is weggesleten. De scherf dateert uit de 17e/18e eeuw.

Daarnaast zijn twee wandfragmenten van Elmpter aardewerk aangetroffen. Deze scherven dateren uit de periode tussen 1150 en 1350.

Van grijsbakkerd gedraaid aardewerk zijn vier scherven gevonden. Het gaat hierbij om twee fragmenten afkomstig van een kom, één oortje en een fragment afkomstig van een kan. De fragmenten dateren uit de 14e/15e eeuw.

Behalve fragmenten van aardewerk zijn tijdens het onderzoek eveneens verschillende fragmenten van steengoed aangetroffen. Onder de aangetroffen fragmenten van steengoed bevinden zich twee fragmenten van Keuls steengoed. De buitenzijde van de fragmenten is bedekt onder een lichtbruin zoutglazuur en de fragmenten zijn versierd met appliques in de vorm van een ronde braam. De fragmenten dateren uit circa 1550. Ook zijn twee fragmenten van steengoed uit Raeren aangetroffen bij het onderzoek. Het gaat hierbij om een wand- en een oorfragment van een kan uit de tweede helft van de 16e eeuw. De buitenzijde van de fragmenten is bruin van kleur, de binnenzijde grijs. De fragmenten zijn afgewerkt met een zoutglazuur en versierd met draairillen en verticale panelen.

Tot slot zijn twee fragmenten van steengoed kannen aangetroffen waarvan de herkomst niet bekend is. Het ene fragment is lichtbruin van kleur en afgewerkt met een engobe en zoutglazuur. De datering van het fragment ligt in de 15e/16e eeuw. Het andere fragment is afgewerkt met een dubbele zoutglazuur en dateert uit de nieuwe tijd.

6 Conclusie

6.1 Conclusie

Op 27 en 28 juni 2011 heeft een archeologische opgraving plaatsgevonden onder de inrit van het voormalige gebouw van het Eindhovens Dagblad aan de Wal 2 te Eindhoven. Doel van het archeologisch onderzoek was de in de ondergrond aanwezige archeologische sporen en vondsten te documenteren en te verzamelen om op die manier informatie die van belang is voor de kennisvorming over het verleden van Eindhoven veilig te stellen. Aanleiding voor het archeologisch onderzoek vormden de geplande sloop van het gebouw en de daaropvolgende nieuwbouw van een kantorencomplex met parkeerkelders.

Bij de archeologische opgraving is gebleken dat een groot deel van de archeologische ondergrond in het onderzoeksgebied ernstig verstoord was. Deze verstoringen zijn vermoedelijk het resultaat van de verschillende bouwwerkzaamheden die in de afgelopen decennia in het gebied hebben plaatsgevonden. Zo bleken er zich veel kabels en leidingen in het gebied te bevinden, evenals resten van kelders en een olietank. Ook bleek de bodemopbouw in het onderzoeksgebied niet meer volledig intact te zijn, aangezien de bodem ter plaatse bestond uit verschillende redelijk recent opgebrachte lagen bovenop een mogelijk oude bodem of esdek.

Ondanks de vele verstoringen zijn er toch verschillende archeologische sporen en vondsten aangetroffen tijdens het onderzoek. In het meest zuidelijke uiteinde van de aangelegde werkput werd een greppel gevonden die werd doorsneden door een recente verstoring. Een groot gedeelte van het aangetroffen vondstmateriaal bevond zich echter in deze greppel, waardoor het spoor gedateerd kon worden in de 15e/17e eeuw. Mogelijk vormde de greppel onderdeel van de erfafscheiding tussen de achtererven van de huizen die destijds aan de Grote Berg gelegen waren. Het is tevens mogelijk dat de greppel behoorde tot de gracht die gelegen was rond het bastion dat in circa 1583 op de plaats van het plangebied stond. Dit is echter minder waarschijnlijk. Behalve de greppel zijn bij het onderzoek een viertal paalsporen en een kuil aangetroffen. Deze sporen dateren vermoedelijk allen uit de nieuwe tijd.

Het bij het onderzoek aangetroffen vondstmateriaal bestaat uit verschillende scherven van aardewerk, steengoed, natuursteen, glas, bouwkeraamiek, metaal en pijpaaarde. Het gros van de aangetroffen vondsten dateert eveneens uit de nieuwe tijd, met name uit de 17e-19e eeuw. Slechts enkele scherven aardewerk dateren uit de periode tussen de 12e en 14e/15e eeuw.

6.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

- 1 Wat is de aard, omvang, kwaliteit en verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?

Bij de opgraving zijn niet zo veel sporen aangetroffen. Er werden slechts één greppel, vier paalsporen en één kuil gevonden. Afgezien van deze sporen was het aangelegde vlak voornamelijk verstoord door redelijk recente ingravingen en kabels en leidingen die door het onderzoeksgebied heen liepen. Door de ernstige verstoringen in het vlak was ook de kwaliteit van de aangetroffen sporen niet zo goed. Zo werd de aangetroffen greppel doorsneden door een recente verstoring.
- 2 Uit welke periode(s) dateren de sporen en structuren?

De aangetroffen sporen dateren met name uit de nieuwe tijd (1500-heden). Van twee sporen is een meer precieze datering bekend geworden op basis van het aangetroffen vondstmateriaal in deze sporen: de greppel en één van de aangetroffen paalsporen bleken te dateren uit de periode tussen de 15e en de 17e eeuw (spoor 1 en spoor 9). Niet alle aangetroffen sporen konden gedateerd worden op basis van vondstmateriaal. Echter, op basis van de kleur en vulling van de sporen kan aangenomen worden dat ze, evenals de sporen die wel gedateerd konden worden op basis van het vondstmateriaal, uit de nieuwe tijd dateren.

3 Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?

Onder de aangetroffen vondsten bevinden zich fragmenten van aardewerk en steengoed, bouwkeraamiek, glas, natuursteen, metaal en pijpen. Het aangetroffen vondstmateriaal dateert eveneens met name uit de nieuwe tijd, voornamelijk uit de periode tussen de 16e en de 19e eeuw. Onder de aangetroffen aardewerk scherven bevond zich een enkel fragment dat uit de periode tussen de 12e en de 15e eeuw dateert.

4 Zijn er sporen van bewoning van vóór de bouw van de vestingwerken rond 1583? Zo ja, wat is de aard en datering van de aangetroffen bewoningssporen?

Niet van toepassing. Er zijn bij het archeologisch onderzoek geen sporen aangetroffen die dateren uit de periode vóór 1583. De bij de opgraving aangetroffen sporen waarin vondstmateriaal is aangetroffen dateren uit de periode tussen de 15e/17e eeuw (spoor 1 en spoor 9) en uit de nieuwe tijd (1500-heden), waarbij de datering het meest waarschijnlijk tussen de 18e en 20e eeuw ligt (spoor 10). Ook de aangetroffen sporen waarin geen vondstmateriaal is gevonden lijken op basis van de kleur en vulling van de sporen eveneens uit de nieuwe tijd te dateren.

5 Indien er waterkuilen/waterputten worden aangetroffen: welke constructie hebben deze en wat is de botanische samenstelling van de bodem van deze kuilen/putten?

Niet van toepassing. Bij de opgraving zijn geen waterkuilen/waterputten aangetroffen.

6 Wat vertellen de aangetroffen bewoningssporen over bewoningscontinuïteit in het onderzoeksgebied? / Welk beeld schetsen de opgravingsresultaten over de bewoningsgeschiedenis van het plangebied?

De bij de opgraving aangetroffen sporen en vondsten tonen aan dat er in ieder geval sprake geweest moet zijn van bewoning in het onderzoeksgebied tijdens de nieuwe tijd (1500-heden). Zowel de sporen als de vondsten dateren allen uit deze periode. Over eventuele bewoning in het gebied vóór deze periode is op basis van de onderzoeksresultaten niets te zeggen.

Onder de aangetroffen sporen bevonden zich vier paalsporen, een kuil en een greppel. De greppel en in ieder geval één van de paalsporen dateren vermoedelijk uit de periode tussen de 15e en de 17e eeuw. Mogelijk heeft de greppel onderdeel uitgemaakt van een erfafscheiding tussen de achtererven van de panden die in de 16e eeuw aan de Grote Berg gestaan hebben. Ook het paalspoor kan tot één van deze achtererven behoord hebben. Een andere, minder waarschijnlijke, mogelijkheid is dat de greppel onderdeel heeft uitgemaakt van een gracht die gelegen was rondom een stervormig bastion dat in circa 1583 op deze plaats is gebouwd. Of er vanaf dat moment sprake is geweest van continue bewoning in het gebied is op basis van de aangetroffen sporen niet te zeggen.

Oude kaarten geven ons deze informatie wel. Zo is op de kadasterkaart uit 1832 te zien dat er inmiddels geen bewoning meer in het gebied plaatsvond en dat het bastion reeds was afgebroken en de gracht gedempt. Ook de topografische kaart uit 1840 laat zien dat het gebied destijds onbebouwd was en bestond uit tuinen met enkele bomen. Op de topografische kaart uit 1901 is te zien dat er in die tijd inmiddels wel weer bebouwing in het gebied bestond. Ook topografische kaarten van daarna geven deze bebouwing weer. Omstreeks 1960 moet het huidige pand aan de Wal 2 zijn gebouwd, wat binnenkort weer zal worden gesloopt.

7 In hoeverre hebben aangetroffen sporen en vondsten een relatie met de vestingwerken uit de 16e eeuw?

De mogelijkheid bestaat dat de in het zuidelijke uiteinde van de werkput aangetroffen greppel, daterend uit de 15e/17e eeuw, onderdeel heeft uitgemaakt van een gracht die gelegen was rondom het stervormige bastion dat rond 1583 op de plaats van het onderzoeksgebied gestaan moet hebben. Dit is echter niet met zekerheid te zeggen. Bij archeologische onderzoeken in de directe omgeving zijn op verschillende plaatsen resten van grachten aangetroffen. In deze gevallen ging het echter met name om metersbrede grachten met een platte bodem. Omdat de bij dit onderzoek aangetroffen greppel slechts 1,32 meter breed was en geen duidelijke platte bodem leek te hebben is het onwaarschijnlijk dat

de greppel onderdeel heeft uitgemaakt van de vestingwerken uit de 16e eeuw. Of de overige bij het onderzoek aangetroffen sporen iets te maken hebben gehad met de vestingwerken uit deze periode is uit dit onderzoek niet duidelijk geworden.

- 8 In hoeverre kan uit de aangetroffen sporen en vondsten de functie van het terrein tussen de sloop van de vestingwerken in de 17e eeuw en de bebouwing aan het eind van de 19e eeuw worden afgeleid?

Hierover heeft de opgraving helaas geen informatie opgeleverd. Bij het onderzoek zijn slechts enkele sporen en vondsten aangetroffen, waarvan twee sporen vermoedelijk dateren uit de periode van het bestaan van de vestingwerken. De overige aangetroffen sporen dateren uit de nieuwe tijd, maar of zij eveneens uit de periode van het bestaan van de vestingwerken dateren of juist uit de periode na de sloop van de vestingwerken is niet bekend. Als deze sporen dateren uit de periode tussen de sloop van de vestingwerken aan het einde van de 17e eeuw en de bebouwing aan het einde van de 19e eeuw zou dit wijzen op bewoning van het gebied in deze periode. Echter, doordat de datering van deze sporen uit het onderzoek niet bekend is geworden is dit niet met zekerheid te zeggen.

- 9 Wat is de relatie tussen de aangetroffen archeologische sporen en vondsten en de vindplaatsen die bekend zijn uit de omgeving (met name de middeleeuwse stadskern van Eindhoven en de doorgaande straten Grote en Kleine Berg)?

Bij archeologische onderzoeken die in de directe omgeving van het onderzoeksgebied hebben plaatsgevonden zijn met name sporen en vondsten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen. Dit was ook het geval bij het huidige onderzoek, waarbij sporen en vondsten werden aangetroffen uit de 15e/17e eeuw en later. Dit geeft aan dat dit deel van Eindhoven, bestaande uit het huidige

onderzoeksgebied evenals de middeleeuwse stadskern van Eindhoven en de doorgaande straten Grote en Kleine Berg, bewoning kende in zowel de late middeleeuwen als de nieuwe tijd. Of er echter overal sprake was van continue bewoning vanaf de late middeleeuwen tot in de nieuwe tijd is niet duidelijk. De resultaten van deze opgraving hebben daarvoor het onderzoeksgebied in ieder geval geen verdere duidelijkheid over verschaft.

- 10 Indien een esdek wordt aangetroffen: Wat is de positie van het esdek in het onderzoeksgebied en uit welke periode dateert het esdek?

Tijdens het onderzoek zijn twee profielen gestoken om op die manier inzicht te krijgen in de bodemopbouw in het onderzoeksgebied. In profiel 1 werd, onder een aantal vermoedelijk redelijk recent opgebrachte lagen, een laag aangetroffen waarbij het mogelijk zou kunnen gaan om een oud esdek. Deze laag werd echter niet in profiel 2 aangetroffen, wat zou kunnen wijzen op een verstoring/verwijdering van het esdek ter plaatse. Dit is tevens naar voren gekomen uit het voorafgaande booronderzoek in het gebied. Hierbij werd in twee van de boringen wel een esdek aangetroffen maar in de overige boringen niet.⁴¹ Uit welke tijd het in profiel 1 aangetroffen esdek precies dateert is niet met zekerheid te zeggen. Er werden geen vondsten in de laag aangetroffen. Echter, op basis van een vergelijking van de aangetroffen gelaagdheid in profiel 1 met de gelaagdheid zoals die in profiel 2 zichtbaar was is wel een relatieve datering van het esdek te geven. Het esdek zal niet heel recent zijn omdat het werd aangetroffen onder drie later opgebrachte ophogingslagen. Tevens was te zien dat het esdek zich iets hoger in profiel 1 bevond dan laag 6 in profiel 2 (afbeelding 13). Laag 6 in profiel 2 betrof de greppel uit de 15e/17e eeuw die tijdens het onderzoek is aangetroffen (spoor 1). Het is daarom aannemelijk dat het esdek dateert uit de periode na de 15e/17e eeuw.

41 Exaltus en Orbons 2010.

11 Indien het esdek afwezig blijkt te zijn: betreft het hier dan een verwijdering dan wel een niet-ontwikkeling?

Omdat in profiel 1 wel een (deel van) esdek werd aangetroffen maar in profiel 2 niet, is het aannemelijk dat het esdek plaatselijk verwijderd is geweest ten gevolge van de bouwwerkzaamheden die de afgelopen decennia in het plangebied hebben plaatsgevonden. Ook uit het voorafgaande booronderzoek is dit gebleken.⁴² Uit de boringen kwam naar voren dat delen van het onderzoeksgebied plaatselijk verstoord waren, waardoor de bodembouw niet intact meer was. Echter in twee van de boringen werd een deel van een esdek aangetroffen. Het feit dat het esdek slechts in twee van de boringen werd aangetroffen en niet in alle boringen lijkt het vermoeden van de plaatselijke verwijdering van het esdek te ondersteunen.

12 Hoe is de fysieke kwaliteit van de vindplaats? Wat is de aard en reikwijdte van verschillende verstorende postdepositionele processen?

Bij de opgraving is gebleken dat grote delen van de archeologische ondergrond in het onderzoeksgebied ernstig verstoord waren. Deze verstoringen zijn het resultaat van de vele (bouw)werkzaamheden die in de afgelopen decennia in het onderzoeksgebied hebben plaatsgevonden. Tijdens de aanleg van de archeologische werkput bleken er zich verschillende kabels, buizen en leidingen in het onderzoeksgebied te bevinden, waaronder tevens een nog werkzame elektrakabel die ontweken diende te worden. Ook werd een olietank aangetroffen en bleek de ondergrond verstoord te zijn door de aanleg van de kelders die zich onder het gebouw aan de Wal 2 bevinden.

13 In hoeverre is de archeologische ondergrond verstoord door de bebouwing in de 19e eeuw en later?

Zoals reeds bij de vorige onderzoeksvraag vermeld, bleek het onderzoeksgebied ernstig verstoord te zijn. Het overgrote deel van de verstoringen lijkt het resultaat te zijn geweest van de bebouwing in de 19e eeuw en later. Zo was het onderzoeksgebied aan de zijkanten volledig verstoord door de aanleg van de kelders rond 1960 die zich onder het gebouw aan de Wal 2 bevinden. Daarnaast bleken zich verschillende kabels, leidingen en buizen in het onderzoeksgebied te bevinden, die daar vermoedelijk met name in de 20e eeuw zijn aangelegd.

⁴² *Exaltus en Orbons 2010.*

Literatuur

Archis II, 2006: *Archis II, registratie- en informatiesysteem van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten* (<http://archis2.archis.nl>).

Beumer, S. en A. Arts, 2011: *Programma van Eisen Wal 2*, Eindhoven.

Bisschops, J.H., 1973: *Toelichting bij de Geologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 510 Eindhoven Oost*, Haarlem.

Centraal College van Deskundigen (CCvD) Archeologie, 2010: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) Landbodems, ontwerp herziening versie 3.2*, SIKB, Gouda.

Exaltus, R.P. en P.J. Orbons, 2010: *Wal, Eindhoven. Gemeente Eindhoven. Inventariserend Veldonderzoek (IVO-O)*;

Bureauonderzoek en karterend booronderzoek, *ArcheoPro Archeologisch rapport nr. 1002*, Maastricht.

Holtkamp, R., 2011: *Archeologische sporen, Eindhovens Dagblad woensdag 29 juni 2011*.

Melssen, J.Th.M., 1987: *Oude Eindhovense Huizen XII het Tootveld, 'T Gruun Buukske 1987 16e jaargang nr. 1*, 11-19.

Rijks Geologische Dienst, 1973: *Geologische Kaart van Nederland, schaal 1:50.000 blad 51 Oost*, Haarlem.

Stiboka, 1981: *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 51 Oost Eindhoven*, Wageningen.

Topografische Dienst, 1998: *Grote Provincie Atlas 1:25.000 Noord-Brabant/Oost*, Groningen.

Geraadpleegde websites

<http://www.geogids.info/>

<http://archis2.archis.nl/>

<http://www.kich.nl>

<http://www.brabant.nl/kaarten/culturele-kaarten/historische-topografische-kaarten.aspx>

Bijlage 2 Sporenlijst

put + s-nr	vlak	beschrijving	functie	coupe	tekening	dia	tekenvelnr	monster	s-diepte	vondsten	datering	NAP	relatie sporen	opmerkingen
1.1	1	dbr zand	greppel	x	x	x	1	44	x	NT	15,71+	15,71+	wordt doorsneden door spoor 2	
1.2	1	grbr zand	verstoring	x	x	x	1	16	x	R	15,72+	15,72+	doorsnijdt spoor 1	vervalt
1.3	1	dbr zand	paalspoor	x	x	x	1	8	NT/R	NT/R	15,72+	15,72+		
1.4	1	dbr + gl gevlekt zand	natuurlijk	x										natuurlijk
1.5	1	dgrbr zand	paalspoor	x	x	x	1	10	NT/R	NT/R	15,72+	15,72+		
1.6	1	dgrbr gevlekt zand	verstoring							R				vervalt
1.7	1	dbr zand + puinresten	verstoring							R				vervalt
1.8	1	dbr zand + puinresten	verstoring							R				vervalt
1.9	1	br zand + baksteen-spikkels	paalspoor	x	x	x	1	15	x	NT	15,67+	15,67+		
1.10	1	dbr zand	paalspoor	x	x	x	1	15	x	NT/R	15,70+	15,70+		
1.11	1	dbr + gl gevlekt zand	kuil	x	x	x	1	18	NT/R	NT/R	15,71+	15,71+		twijfelachtig
1.12	1	dbr + gl gevlekt zand	verstoring	x						R				vervalt
1.13	1	dbr + gl gevlekt zand	verstoring	x						R				vervalt

Werkput	Spoornr	Vondstnr	Materiaal soort	Categorie keramiek	Categorie pijp	Categorie glas	Categorie bouwkeramiek	Categorie metaal	Categorie natuursteen	Totaal	Datering
1	0	4	Keramiek	roodbakkerend loodglazuur						1	NT
1	0	3	Keramiek	industrieel wit						1	NT
1	1	8	Keramiek	grijsbakkerend gedraaid						3	LME
1	1	9	Metaal					ijzer		4	ONBEKEND
1	1	10	Keramiek	Majolica						1	NT
1	1	10	Keramiek	Elmpt						1	VOME
1	1	10	Keramiek	roodbakkerend loodglazuur						1	NT
1	1	10	Keramiek	overig steengoed						1	LME
1	1	10	Glas			vensterglas				1	NT
1	1	6	Bouwkeramiek				vloertegel			1	NT
1	1	6	Bouwkeramiek				dakpan			1	NT
1	1	11	Keramiek	witbakkerend						1	NT
1	1	6	Keramiek	roodbakkerend ongeglaazuurd						1	LME
1	1	7	Keramiek	roodbakkerend loodglazuur						3	LME
1	1	8	Keramiek	roodbakkerend loodglazuur						6	NT
1	1	7	Pijpaarde		tabakspijp					1	NT
1	1	7	Keramiek	Elmpt						1	VOME
1	1	7	Keramiek	Raeren steengoed						2	NT
1	1	7	Keramiek	Keuls steengoed						2	NT
1	1	7	Natuursteen							2	ONBEKEND
1	1	8	Bouwkeramiek				leem			3	ONBEKEND
1	1	6	Keramiek	grijsbakkerend gedraaid						1	LME
1	1	8	Keramiek	witbakkerend						2	NT
1	1	8	Metaal					ijzer		2	ONBEKEND
1	1	8	Keramiek	roodbakkerend slib						1	NT
1	1	8	Pijpaarde		tabakspijp					1	NT
1	1	8	Keramiek	overig steengoed						1	NT
1	1	8	Bouwkeramiek				dakpan			4	NT
1	1	8	Bouwkeramiek				baksteen			4	ONBEKEND
1	2	5	Bouwkeramiek				baksteen			1	ONBEKEND
1	9	2	Keramiek	witbakkerend						1	NT
1	10	1	Metaal					ijzer		1	ONBEKEND

Afbeeldingen

Afbeelding 1 Ligging van het plangebied (rood) op de archeologische waardenkaart van de gemeente Eindhoven. De rood gerasterde gebieden zijn gebieden waarvoor een hoge archeologische verwachting geldt. Bron: <http://www.geogids.info>.

Afbeelding 2 De ligging van het onderzoeksgebied (groen omlijnd) binnen het plangebied (rood omlijnd). Schaal 1:1000. Bron: Beumer en Arts 2011, 19.

Afbeelding 3 Ligging van Eindhoven binnen Nederland en een uitsnede uit de topografische kaart met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Schaal 1:25.000. Bron: Topografische Dienst Kadaster.

Afbeelding 4 Uitsnede uit de geologische kaart met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Schaal 1:50.000. Bron: Rijks Geologische Dienst.

Afbeelding 5 De kaart van Jacob van Deventer uit 1560 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 15.

Afbeelding 6 De kaart van Hogenberg uit 1585. De rode pijl wijst bij benadering naar de ligging van het plangebied. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 16.

Afbeelding 7 Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1832 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied (rood omlijnd). Bron: Exaltus en Orbons 2010, 16.

Afbeelding 8 Uitsneden uit de topografische kaarten van 1840, 1901, 1953 en 2008 met daarop aangegeven de ligging van het plangebied (rood omlijnd). Bron: Exaltus en Orbons 2010, 17.

Afbeelding 9 Foto van de Grote Berg aan het begin van de 20e eeuw. Ter plaatse van het plangebied bevindt zich het fabriekspand van drukkerij de Meierij. Daarvoor (op de hoek met de huidige Paradijslaan) staat de villa van linnenfabrikant M.F. van Agt. Bron: Exaltus en Orbons 2010, 18.

Afbeelding 10 Foto van het onderzoeksgebied toen het gebouw aan de Wal 2 nog in gebruik was door het Eindhovens Dagblad. De archeologische opgraving heeft plaatsgevonden onder deze inrit en parkeerplaats. Bron: Exaltus en Orbons (voorpagina).

Afbeelding 11 Uitsnede uit de Archis kaart met de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) als ondergrond en de ligging van het plangebied aangegeven. Bron: <http://archis2.archis.nl/>.

Afbeelding 12 Aanleg van de archeologische werkput. Het uitgraven van de werkput door een graafmachine bleek lastig vanwege de vele nog in de ondergrond aanwezige kabels en leidingen. Foto: Laurens Mulkens.

Afbeelding 13 Tekening van de profielen.

Afbeelding 14 Foto van het vlak net na de aanleg. Te zien zijn de aangetroffen greppel (de donkerbruine baan waarop twee vondstzakjes liggen) en de recente verstoring die door de greppel heen loopt (de grijze baan ernaast). Foto: Laurens Mulkens.

Afbeelding 15 Diagram van de verdeling van het bij de opgraving aangetroffen vondstmateriaal.

Afbeelding 16 Foto van een selectie van het bij de opgraving aangetroffen vondstmateriaal. Foto: Laurens Mulkens.

